

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2002>**А. Марушев,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО БАНКРУТСТВА

Сучасне кримінально-процесуальне законодавство України в межах здійснюваної правової реформи спрямоване на підвищення ролі інституту спеціальних знань, без яких не може бути ефективно проведено досудове розслідування у кримінальному провадженні економічної спрямованості. Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що успіх у розслідуванні злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, значною мірою визначається узгодженою взаємодією слідчого з учасникам кримінального провадження, особливо з обізнаними особами, які володіють спеціальним знаннями в окремих галузях багатогранної економіки. Необхідність залучення різнорідних спеціалістів для надання допомоги слідчому у кримінальному провадженні була усвідомлена практиками ще у другій половині XIX ст. У цьому зв'язку не дивно, що в наукових працях, і насамперед у працях учених-криміналістів, проблема застосування спеціальних знань стала досить активно розроблятися.

На наш погляд, питання правового забезпечення використання спеціальних знань на досудовому слідстві не тільки не вичерпані, але і потребують подальшого вдосконалення і розроблення. Зокрема, теоретичного аналізу потребують питання правової регламентації застосування спеціальних знань, визначення форм застосування спеціальних знань під

час розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Актуальність обраної проблематики визначається тим, що питання впливу результатів використання окремих форм спеціальних знань на процесуальні рішення в такому дослідницькому зрізі ще не порушувались у сучасній юридичній літературі.

Загальні організаційно-тактичні аспекти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні розглядались у наукових працях із кримінального процесу, криміналістики і теорії судової експертизи такими українськими вченими, як: А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, Г.Л. Грановський, М.В. Даньшин, А.В. Журавель, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.К. Лисиченко, О.М. Моїсєєв, Г.М. Надгорний, І.В. Постіка, М.В. Салтевський, Е.Б. Сімакова-Єфремян, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, В.М. Шерстюк та інші.

Окремі проблеми використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень були предметом дисертаційних досліджень Є.Є. Демидової («Тактика допиту обізнаних осіб», 2013 р.), В.І. Дячука («Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод», 2010 р.), А.В. Мировської («Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва», 2012 р.),

П.Ю. Кравчука («Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв», 2015 р.), К.А. Садчикова («Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект)», 2017 р.), В.О. Яремчук («Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика)», 2014 р.) та інших.

Треба зазначити, що злочини, пов'язані із кримінальним банкрутством, досліджували такі вітчизняні вчені, як: Ю.Б. Грек, О.О. Круглова, Н.М. Ляпунова, О.Г. Фролова, переважно на рівні кандидатських дисертацій, які стосувалися кримінально-правових і кримінологічних аспектів.

Метою статті є визначення й дослідження окремих форм застосування спеціальних знань, їхньої ролі в розкритті та розслідуванні злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Як свідчить слідча та судова практика, несвоєчасне застосування спеціальних знань породжує численні правові, організаційні й інші проблеми залучення спеціалістів на стадії досудового слідства та використання результатів їхньої роботи у процесі доказування. Саме ця обставина і зумовила необхідність розгляду деяких загальних положень використання спеціальних знань у даній роботі.

Для виявлення протиправної економічної діяльності та збору доказів у процесі розслідування кримінального банкрутства, як свідчить судова практика, необхідні не тільки юридичні знання, а й спеціальні пізнання в галузі бухгалтерського обліку, фінансів, ціноутворення, оподаткування, а також вмілого застосування методів фінсово-економічного контролю у процесі провадження окремих слідчих (розшукових) дій. У сучасній науці кримінально-процесуального права та криміналістики приділяється значна увага класифікації форм використання спеціальних знань, але і досі немає єдиної думки щодо процесуальної регламентації, змісту та класифікації форм спеціальних знань

у процесі розслідування злочинів. Це пояснюється тим, що форми використання спеціальних знань належним чином не врегульовані кримінальним процесуальним законодавством.

Переходимо до аналізу форм спеціальних знань, які застосовуються у процесі розслідування кримінального банкрутства та зазначимо, що ступень урегулювання процесуальним законом конкретної форми участі фахівця в розслідуванні є досить умовним, оскільки для процесу встановлення істини у справі доказом можуть бути визнані будь-які фактичні дані. У криміналістичній і процесуальній літературі науковці традиційно виокремлюють нормативно-правову (процесуальну) і ненормативно-правову (непроцесуальну) форми використання спеціальних знань.

Ми згодні, що одним з основних завдань на початковому етапі досудового провадження є правильне застосування спеціальних знань для одержання найповнішої інформації про осіб, які скоїли злочин, і про обставини його скоєння [5, с. 115]. На наш погляд, найбільш повний перелік форм спеціальних знань визначив В.І. Шиканов: а) безпосереднє використання спеціальних знань слідчим, прокурором і складом суду, тобто тими особами, на яких у процесуальному порядку покладений обов'язок щодо збирання й оцінювання судових доказів; б) використання спеціальних знань обізнаних осіб без залучення їх до участі у слідчих діях (консультації, отримання різного роду довідок зі спеціальних питань); в) використання результатів позасудових (відомчі, адміністративні) розслідувань, а також результатів досліджень окремих об'єктів, що проводяться під час зазначених розслідувань або за інших умов; г) використання спеціальних знань обізнаних осіб, залучених до виконання процесуальних функцій спеціаліста; ґ) використання спеціальних знань обізнаних осіб, притягнутих

до виконання процесуальних функцій судового експерта; д) використання спеціальних знань перекладачів і осіб, що розуміють знаки німого або глухого; е) призначення ревізій у порядку, передбаченому законом; є) проведення за завданням слідчого або суду технічних та інших обстежень [7, с. 7].

На позначення всіх осіб, які мають спеціальні знання, не зацікавлені в результатах справи та залучаються слідчим або судом у різних формах і порядку для сприяння у встановленні істини, найчастіше вживається термін «фахівці» («спеціалісти»). Усі професійні знання, що використовуються слідчим у розслідуванні кримінального банкрутства, залежно від суб'єкта їх застосування можна поділити на два види. Перший вид – власне професійні знання слідчих та оперативних працівників. Очевидні їх важливість і незамінність у слідчій роботі. Як показують криміналістичні дослідження, найпоширенішою причиною помилок слідчих є несвоєчасне застосування спеціальних економічних знань, відсутність методичних рекомендацій щодо умов та порядку використання спеціальних економічних (бухгалтерських) знань у процесі розслідування кримінального банкрутства, складність розслідування злочинів цієї групи.

Як свідчить слідча практика, відсутність у слідчих права безпосереднього використання у процесі доказування у кримінальній справі інформації, що виходить за межі їхніх власних професійних знань, компенсується залученням до розслідування суб'єктів, для яких такі знання є професійними. Ці знання належать до другого виду у криміналістиці та йменуються спеціальними. Їхня цінність полягає передусім у тому, що вони відкривають, по суті, необмежені можливості для всебічного використання досягнень науки й техніки в інтересах кримінального судочинства. Ми згодні з авторами, які вважають, що допомога спеціаліста потрібна для дослі-

дження слідів та ознак, доступних безпосередньому спостереженню. Він діє під безпосереднім керівництвом слідчого, результат його діяльності не є самостійним джерелом доказів, а фіксується у процесуальному акті, складеному слідчим або приєднаному ним до справи, – це головні відмінності спеціаліста від експерта [8, с. 123].

У процесі розслідування кримінального банкрутства необхідно залучати спеціалістів, які мають фахові знання з галузей: 1) економічного розвитку підприємств; 2) бухгалтерського і податкового обліку; 3) банківських та кредитно-фінансових операцій; 4) аудиторської діяльності тощо. Знання цих спеціалістів використовуються як у нормативно-правовій (процесуальна), так і в ненормативно-правовій (непроцесуальна) формі.

Так, Б.М. Дердюк зазначає, що у процесі досудового розслідування злочинів поширені ситуації, коли слідчому доводиться самому вибирати, яку саме процесуальну дію потрібно провести [3, с. 173]. На наш погляд, до нормативно-правової (процесуальна) форми належать: 1) залучення спеціаліста-економіста до участі у слідчих (розшукових) діях: огляд приміщень (огляд складських приміщень, огляд кімнат розташування бухгалтерського апарату, огляд кабінетів керівництва підприємства, огляд архівних кімнат підприємства тощо); огляд документів; обшук; залучення експерта для проведення економічних досліджень; 2) залучення спеціаліста-економіста у процесі застосування заходів забезпечення кримінального провадження із кримінального банкрутства: тимчасового вилучення майна; тимчасового доступу до речей і документів; арешту майна.

До ненормативно-правової (непроцесуальна) форми можна віднести: 1) консультативну діяльність спеціаліста на досудовому слідстві; 2) довідково-консультативну діяльність; 3) проведення попереднього дослідження. Треба зазначити, що

консультація може надаватись як в усній, так і в письмовій формах. Як зазначає Д.В. Куриленко, під час досудового розслідування спеціаліст, який брав участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, дає письмові пояснення, що приєднуються до протоколу як додатки (ч. 2 ст. 105 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України). Якщо у протоколі фіксуються наочні, очевидні дані, що сприймали всі учасники слідчої (розшукової) дії, то в поясненнях, на наш погляд, можуть вказуватися не тільки особливості використання технічних засобів, але й довідкові дані, консультації спеціаліста, які є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оперативного працівника) у пошуку знаряддя злочину, злочинця, предметів його одягу та взуття, транспортного засобу тощо [4, с. 24]. Згідно із ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціаліст, який залучається до кримінального провадження, може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст як консультант – фігура в судочинстві відносно нова, і цей аспект діяльності обізнаної особи задіян далеко не повною мірою [2, с. 211]. «Консультація» у тлумачному словнику розглядається як порада фахівця з якого-небудь питання, а «надання пояснення» автори словника розуміють як роз'яснення про що-небудь, щоб зробити його ясним і зрозумілим; з'ясування ситуації, розкриття причин дії, явища; розкриття особливостей речі, явища, з указанням на їхні ознаки [1, с. 451]. Ми згодні, що у процесі розслідування злочинів консультації спеціаліста – це науково обґрунтовані роз'яснення і поради, які засновані на спеціальних знаннях спеціаліста, повідомляються в усній або письмовій формі та потребують відображення у процесуальних документах [6, с. 200].

На наш погляд, консультативна діяльність спеціаліста надає мож-

ливість слідчому оперативно отримати інформацію стосовно наукових та практичних положень, коментування (роз'яснення) окремих інформативних позицій, встановлення нових фактів, на їх підставі дозволяє спланувати першочерговість проведення тих чи інших слідчих (розшукових) для з'ясування обставин кримінального провадження.

Використання спеціальних знань у кримінально-процесуальному доказуванні у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, має свою специфіку. Аналіз слідчої та судової практики дозволяє визначити, що консультативна діяльність спеціаліста у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, використовується в усній і письмовій формах. Усна консультація спеціаліста надається передусім у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій. Зазвичай під час розслідування кримінального банкрутства використовуються спеціальні знання спеціалістів-бухгалтерів, спеціалістів-економістів, спеціалістів з аудиторської практики, інспекторів (ревізорів) тощо.

Спеціалісти, які залучаються у процес розслідування злочинів із кримінального банкрутства, надають консультації: 1) нормативно-правового характеру. Наприклад, надають роз'яснення, на підставі яких нормативних актів здійснювалась господарська діяльність, окремі господарські операції тощо; 2) методичного характеру. Роз'яснення змісту виконаних окремих фінансово-господарських операцій, розкриття змісту документів бухгалтерського обліку, роз'яснення положень і результатів, викладених в актах документальних перевірок тощо; 3) діагностичного характеру. Надають оцінку повноти дослідження, проведеного під час документальної перевірки; про правильність складання окремих бухгалтерських документів; 4) прогностичного характеру.

Визначають обсяг документів, що підлягають вилученню, або здійснюють підготовку документів і питань до проведення допиту керівника, головного бухгалтера, суб'єкта підприємства й інших осіб, які брали участь у здійсненні фінансово-господарських операцій, визначення виду судово-економічної експертизи та питань до неї.

І це неповний перелік консультаційної допомоги, яку надає спеціаліст. На наш погляд, організація використання спеціальних знань є комплексом управлінських, методичних, тактичних і кримінально-процесуальних засобів, прийомів та методів, спрямованих на вирішення завдань кримінального судочинства у процесі розслідування кримінального банкрутства.

У слідчій та судовій практиці у процесі розслідування кримінального банкрутства слідчий застосовує таку форму, як витребування. Зазвичай слідчий робить запити на ті документи, що складаються спеціалістами поза кримінальним провадженням. Значення для слідства таких документів часом важко переоцінити. Їх підготовка здійснюється, хоча за рамками кримінальної процесуальної діяльності, але в установленому законодавством порядку. Підготовку й складання цих документів здійснюють спеціалісти за межами кримінального процесу в адміністративному порядку. У процесі розслідування кримінального банкрутства слідчий зазвичай витребує відомості довідкового характеру з різних державних органів, а саме: 1) з державних реєстраційних органів – установчі документи підприємства (засновницький договір, статут), а також довідку про включення до ЄДРПОУ, свідоцтво про державну реєстрацію, реєстр власників акцій (за наявності) тощо; 2) з Державної податкової служби – баланс підприємства (форма № 1, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 1-м); звіт про фінансові результати (форма

№ 2, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 2-м); звіт про рух грошових коштів (форма № 3); звіт про власний капітал (форма № 4); примітки до річної фінансової звітності (форма № 5); звіт про наявність та рух основних фондів, амортизацію (знос) (форма № 11-ОЗ); матеріали проведених документальних перевірок тощо; 3) з Державної митної служби – документи, що відображають зовнішньоекономічну діяльність, як-от: картка обліку підприємства в митниці, зовнішньоекономічний контракт (доповнення та зміни до контракту, специфікації); транспортні документи залежно від типу транспортного засобу (TIR Carnet, CMR, Bill of lading (морський коносамент), AWB, ГТН); комерційні документи (інвойс (рахунок-фактура, проформа-інвойс)); документи, що підтверджують вартість доставки товару до кордону України (необхідні залежно від умов поставки товару згідно із правилами Інкотермс); документи, що підтверджують вартість страхування товару (необхідні залежно від умов поставки товару згідно із правилами Інкотермс), документи, що підтверджують країну походження товару; дозвільні документи (необхідні залежно від коду товару згідно з УКТ ЗЕД); митна декларація країни відправлення (необхідно для митного режиму «Імпорт»); документи, що підтверджують право власності на товар і його вартість (необхідно для митного режиму «Імпорт») тощо; 4) з Державної аудиторської служби – звіт результатів аудиту, акти перевірки державних закупівель, акти проведених документальних ревізій; 5) з банків та інших фінансових установ – довідки про рух коштів на банківських рахунках, довідки щодо операцій за рахунками, тільки у справах щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їхньої необґрунтованості, довідки про надання і рух кредитних коштів тощо. Іноді в довідках немає відомостей про

кримінальне правопорушення. Здебільшого це довідки разового характеру, що містять відповіді на запити слідчого. Вони можуть, наприклад, засвідчувати або роз'яснювати положення відомчих наказів та інструкцій, аналіз яких потребує спеціальних знань. Документи цієї групи можна поділити на ті, які складаються спеціально за запитом слідчого, і ті, які були складені раніше.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що до нормативно-правової форми у процесі розслідування кримінального банкрутства можна віднести участь спеціаліста-економіста у слідчих (розшукових) діях: огляд приміщень (огляд складських приміщень, огляд кімнат розташування бухгалтерського апарату, огляд кабінетів керівництва підприємства, огляд архівних кімнат підприємства тощо); огляд документів; обшук; залучення експерта для проведення економічних досліджень; участь спеціаліста-економіста у процесі застосування заходів забезпечення кримінального провадження із кримінального банкрутства: тимчасового вилучення майна; тимчасового доступу до речей і документів; арешту майна. До ненормативно-правової (непроцесуальна) форми належать: 1) консультативна діяльність спеціаліста на досудовому слідстві; 2) довідково-консультативна діяльність; 3) проведення попереднього дослідження. Крім того, необхідно враховувати, що консультативна діяльність спеціаліста складається не тільки з усного роз'яснення особливостей оформлення господарських операцій, але й попереднього дослідження окремих об'єктів (документів), надання письмових довідкових даних, складання письмових висновків спеціаліста, які є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оперативного працівника) у пошуку знаряддя злочину, злочинця, предметів тощо.

Комплексне використання таких форм забезпечить об'єктивність, пов-

ноту і всебічність досудового розслідування та сприятиме оперативному розкриттю злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Застосування слідчим спеціальних знань у процесі розслідування кримінального банкрутства особливо необхідне в пошуку доказів та їх оцінюванні. На початку досудового провадження спеціалісти-економісти залежно від слідчої ситуації допомагають слідчому виявляти ознаки злочину, а під час провадження досудового розслідування – з'ясувати окремі положення матеріалів ревізій та інших методів контролю за фінансово-господарською діяльністю.

У статті висвітлюються основні форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. У процесі проведеного аналізу визначено, що організація використання спеціальних знань є комплексом управлінських, методичних, тактичних та кримінально-процесуальних засобів, прийомів та методів, спрямованих на вирішення завдань кримінального судочинства у процесі розслідування кримінального банкрутства.

Автором відзначається ефективність участі спеціаліста у проведенні таких слідчих (розшукових) дій, як слідчий огляд, огляд документів, обшук, залучення експерта для проведення економічних досліджень. Наголошується на обов'язковості залучення спеціаліста-економіста у процесі застосування заходів забезпечення кримінального провадження із кримінального банкрутства, особливо таких, як тимчасове вилучення майна, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна.

Далі зосереджено увагу на перевагах консультацій, отриманих від спеціалістів, та їх необхідності для оперативного отримання інформації, важливої для з'ясування

обставин учинення злочинів із кримінального банкрутства. Відзначається, що консультативна діяльність спеціаліста складається не тільки з усного роз'яснення, але й з отримання письмових довідкових даних, складання письмових висновків спеціаліста, які є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оперативного працівника) у пошуку знаряддя злочину, злочинця у процесі розслідування кримінального банкрутства. Звертається увага на те, що організація використання спеціальних знань є комплексом управлінських, методичних, тактичних та кримінально-процесуальних засобів, прийомів та методів, спрямованих на вирішення завдань кримінального судочинства у процесі розслідування кримінального банкрутства.

У підсумку встановлено, що використання таких форм забезпечить об'єктивність, повноту та всебічність досудового розслідування, сприятиме оперативному й ефективному розкриттю злочинів, що спричинені неналежним виконанням професійних обов'язків працівника.

Ключові слова: досудове слідство, консультативна діяльність, кримінальне судочинство, кримінальне банкрутство, слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання, спеціаліст, форми.

Marushev A. To the question of application forms special knowledge in the investigation process criminal bankruptcy

The article highlights the main forms of use of special knowledge in the investigation of crimes related to criminal bankruptcy. In the course of the analysis it was determined that the organization of the use of special knowledge is a set of administrative, methodological, tactical and criminal procedure tools, techniques and methods aimed at solving the problems of criminal proceedings in the process of criminal bankruptcy investigation.

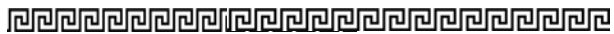
The author notes the effectiveness of the specialist's participation in such investigative (search) actions as investigative review, review of documents, search, involvement of an expert to conduct economic research. It is emphasized the need to involve a specialist economist in the application of measures to ensure criminal proceedings for criminal bankruptcy, especially such as temporary seizure of property, temporary access to property and documents, seizure of property.

Next, attention is focused on the benefits of consultations received from specialists and their need to promptly obtain information important for clarifying the circumstances of the commission of criminal bankruptcy crimes. It is noted that the consultative activity of the specialist consists not only of oral explanation but also of obtaining written reference data, drawing up written conclusions of the specialist, which are a source of indicative information for the investigator (operative) in search of a crime, criminal investigation. Attention is drawn to the fact that the organization of the use of special knowledge is a set of managerial, methodological, tactical and criminal procedure tools, techniques and methods aimed at solving the problems of criminal proceedings in the process of criminal bankruptcy investigation.

As a result, it was established that the use of such forms will ensure the objectivity, completeness and comprehensiveness of the pre-trial investigation and will facilitate the prompt and effective detection of crimes caused by improper performance of professional duties of a medical or pharmaceutical worker.

Key words: pre-trial investigation, consultative activity, criminal proceedings, criminal bankruptcy, investigative (search) actions, special knowledge, specialist, forms.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Гора І.В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 208–214.

3. Дердюк Б.М. Співвідношення огляду з іншими слідчими (розшуковими) діями. *Прикарпатський юридичний вісник : збірник наукових праць*. Івано-Франківськ. 2015. Вип. 2 (8). С. 173–176.

4. Куриленко Д.В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 258 с.

5. Мілевський О.П. Специфіка використання спеціальних знань при

розслідуванні ухилень від сплати податків. *Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету ДПС України*. 2015. № 1 (2). С. 115–120.

6. Таранова А.М. Форми використання спеціальних знань у розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 10. С. 198–203.

7. Шиканов В.И. Использование специальных познаний при расследовании убийств : учебное пособие. Иркутск, 1976. 90 с.

8. Чернявський С.С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навчальний посібник. Київ : Юринком-Інтер, 2003. 264 с.

